

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2017 metai

2

LI

Vilnius 2018

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2017

2

Vilnius 2018

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2017

2

Vilnius 2018

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Joachim TAUBER

Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Iš Ketvirtojo Lietuvos istorikų suvažiavimo aruodo

REDA GRIŠKAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

**XIX AMŽIAUS LIETUVOS ISTORIOGRAFIJOS *ORBIS TERRARUM*:
ĮTAMPOS IR PASIRINKIMAI***

XIX amžiuje, be kitų pagirtinų jo savybių, matome ir modernios Lietuvos istoriografijos, o galbūt – net ir tos istoriografijos istorijos ištakas. Todėl ši epocha istorikų bendruomenėje galėtų ir net turėtų tapti nuolatinių apmąstymų objektu. Tai ir lėmė diskusinį ir net provokuojantį šio rašinio pobūdį. Žinoma, tai tik labai individualus to dalyko įsivaizdavimas, matymas ir suvokimas. Be to, visi samprotavimai aprėpia laikotarpį tik iki „Ausros“ (vel „Aušros“), nes tai, kas buvo po jos – jau ne šio rašinio autorės kompetencijos dalykai¹. Taigi

koks tas XIX amžiaus Lietuvos istoriografijos *orbis terrarum*?

Pradžiai keletas vadovėlinių tezių. Pati pirmiausia ir pati svarbiausia istorikui, juolab istorijos istorikui – XIX šimtmetis yra sakralus. Nes tai ir istorizmo arba tiesiog istorijos amžius. Šio šimtmečio pradžioje Europos kultūroje – taip pat Lietuvos kultūroje – susikuria istorijos mokslas šiandienai prasme. Tačiau kalbant apie šio reiškinių, šio

* Apžvalga parengta pagal ketvirtajame Lietuvos istorikų suvažiavime (Kaune, Vytauto Didžiojo universitete, 2017 m. rugsėjo 14–16 d.) skaitytą pranešimą.

¹ Lietuvos istoriografijos raida modernybėje praėjusiais metais sulaukė daugiau nei solidaus dėmesio – turima omenyje konceptuali, preciziška ir intriguojanti Aurelijaus Giedos monografija. Žr. A. G i e d a, *Manifestuojanti Klėja: istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, Vilnius, 2017.

fenomeno, šio intelektualinio lūžio priežastis Lietuvoje, visada reikia turėti omenyje ne tik vadinamuosius išorinius faktorius – visai Europai bendrą susidomėjimą seniausios savo krašto ir savo tautos praeities, savo etnoso kilmės tyrimais; apskritai nacionalinėmis kultūromis, nacionalinių kalbų grįžimą į universitetų auditorijas, lyginamosios kalbotyros kaip mokslo atsiradimą; ne tik atsigręžimą į savą, iki tol tarytum šešelyje buvusią, lyg „užšaldytą“, „užkonservuotą“ kalbą (lietuvių kalbai šie epitetai ypač tinka), folkloristinių tyrimų suklestėjimą ir labai atidų viduramžių kronikų skaitymą – kitaip tariant, – sugrįžimą į tai, kas buvo apleista, bet kur slypėjo esminis, kultūrinis, liudijimas; ne tik istorinių mokyklų susikūrimą, istorijos teorijos atsiradimą, pagaliau istorinės beletristikos suklestėjimą, bet ir vidinius veiksnius, sąlygotus dviejų tik iš pirmo žvilgsnio nesusietų reiškinių – iš esmės pasikeitusios politinės šio krašto padėties – jau nebelaisvos jo būsenos – ir didžiulės Imperatoriškojo Vilniaus universiteto veikmės, kuris, nors taip pat paveiktas politinių pokyčių, bent jau iki 1823 m. Adomo Jurgio Čartoriskio dėka tęsė pačias geriausias *dar anos valstybės* švietimo ir mokslo tradicijas. Žinoma, neatmetant ir kitų, iki šiol Lietuvos istoriografijos istorijoje per mažai akcentuojamų, tačiau ne mažiau svarbių faktorių – masoniškų bei promasoniškų draugijų, pirmiausia Nenaudėlių (Šubravyų) ir Vilniaus tipografijos draugijų, tiek moraliai, tiek finansiškai rėmusių šio krašto praeities – ypač mitologijos – tyrimus, o ir apskritai sąmoningai skatinusių *kaip tik tokią* kūrybinės veiklos kryptį; draugijų, kurių lyderiai manė, kad senoji lietuvių religija grindė senąją Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę; kad savita mitologija – tai separatistinis fundamentas, kurį rekonstravus, atkūrus ir sukūrus, būtų galima konstruoti ir *nuosavą* lietuvišką istoriją. Ilgainiui greta mitologijos tokią separatistinę išraišką įgaus ir archeologija, dėl savo „nekaltumo“, taigi ir „cenzūrinio lengvumo“ tapusi beveik masiniu reiškiniu. Turimos omenyje kad ir vadinamosios archeologinės puotos – intelektualinė alternatyva anuometinei medžioklės kultūrai. Bet tos senienų medžioklės taip pat vyko pirmiausia dėl *savos* istorijos. Su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis ir perspektyvomis. Ir tai puikiai suprato tiek tų puotų organizatoriai, tiek jų dalyviai.

Šiaip ar taip, Imperatoriškajame Vilniaus universitete susitelkusios istorikų pajėgos nebuvo gausios: 1795–1832 m. šioje aukštojoje mokykloje visuotinės istorijos arba istorinės teisės kursų skaitė, istorijos darbus ar šaltinius rinko vos šeši profesoriai. Tačiau kad ir kokia negausi, kad ir kokia marga – tiek kilme, tiek amžiumi, tiek pagaliau ir požiūriu į istoriją, į istoriko paskirtį apskritai, per trumpą laiką ši grupė sugebėjo sukurti savitą Vilniaus istorijos mokyklą, ne tik išmanančią europinės istoriografijos, teorinių ir praktinių istorijos rašymo pagrindus, pažįstančią istorijos šaltinius, bet ir norinčią sukurti *savą* praeities įvykių periodizaciją, *savą* istorijos metodologiją, maža to, – o tai, žvelgiant iš šių dienų pozicijų, ir yra svarbiausia, – visus samprotavimus, savo darbus, paremdama *lietuviška* tematika. Mokyklą, iš bendro visuotinės istorijos kurso išskyrusią ir „krašto“, t. y. Lietuvos, istoriją; mokyklą, deklaravusią siekį ir parodžiusią pavyzdį rinkti ir

publikuoti šio krašto istorijos šaltinius, ir taip pradėjusių svarbiausių šio krašto dokumentų, tarp jų ir Lietuvos Metrikos bei Lietuvos Statutų, leidybą; mokyklą, pirmą kartą prabilusią apie būtinybę parašyti Lietuvos kultūros istoriją; mokyklą, kurios ryškiausia figūra – Joachimas Lelevelis – išdrįso į istoriją pažvelgti filosofškai, atskleisti gilesnius ryšius tarp faktų, deklaravo būtinybę ne tik rinkti ir registruoti praeities paminklus, bet ir įsigilinti į praeito laiko „dvasią“. J. Lelevelis – istorikas, skelbęs žmonių prigimties ir kultūros vienybę ir nepaisant savo atvirai deklaruoto kosmopolitiškumo, pripažinęs lietuvius kaip savitą Europos tautą, kaip ir Pranciškus Ksaveras Bogušas manęs, kad tiek lietuvių kalba, tiek lietuvių mitologija yra svarbus tautos praeities liudininkas, raginęs pirmiausia prikelkti iš griuvėsių nuosmukį patyrusią ir nykstančią kalbą.

Tačiau greta šių istorijos mokslo profesionalų, šių akademikų, – ir tai ypač svarbu, buvo ir kita Lietuvos istorijai neabejingų asmenų grupė. Šiems Edukacinės komisijos globojamų vidurinių mokyklų ir Imperatoriškojo Vilniaus universiteto auklėtiniams, taigi ir minėtų profesorių paskaitų lankytojams, nesvarbu, kokį gyvenimo kelią jie buvo pasirinkę – dirbo civilinėje ar karinėje valstybinėje tarnyboje, vykdė ne mažiau atsakingą dvasininko priedermę ar tiesiog ūkininkavo savo dvaruose, Lietuvos istorijos tyrimai ir istorijos veikalų rašymas tapo neatskirama kasdienos dalimi. Ir šis darbas nebuvo vien bajorų luomui prideranti prestižo ar laisvalaikio leidimo forma ar tik intelektualinė mankšta. Edukacinės komisijos suformuotų patriotinių ir moralinių nuostatų vedami, o labai dažnai ir minėtų universiteto profesorių paraginti, be to, gyvendami toli nuo svarbiausio kultūrinio ir mokslinio Lietuvos centro, manė atlieką ir tam tikrą misiją – gaivinę istorinę atmintį, puoselėją gimtąją kalbą, jaunimui primeną istorinę praeitį. Tarp ryškiausių šios grupės asmenybių galima minėti ne tik Dionizą Pošką, Teodorą Narbutą, Simoną Daukantą, Mykolą Balinskį, Jurgį Pliaterį, bet ir Justiną Narbutą, Antaną Boleslovą Hlebavičių, Aleksandrą Bychovecą, Mykolą Borchą, Ignacijų Bušinskį, Mykolą ir Vladimirą Gadonus, Eduardą Volmerį, Adomą Eduardą Žagelį, Konstantiną ir Eustachijų Tiškevičius. Kaip tik tada kaip kūrybinės asmenybės susiformavo ir kiti Lietuvos istorijai neabejingi Imperatoriškojo Vilniaus universiteto auklėtiniai ar mokiniai – Dominykas Cezarijus Chodzka, Motiejus Valančius, Mikalojus Malinovskis ir Juozapas Ignacijus Kraševskis. Dauguma šios grupės narių buvo ne tik bajorai, bet ir dvarininkai. Dvare buvo parašyta ir Teodoro Narbuto „Lietuvių tautos istorija“, ir Mykolo Balinskio „Vilniaus miesto istorija“ – kultiniai to meto kūriniai, be kurių šiandien neišsivaizduojame Lietuvos istoriografijos. Kitaip tariant, šie darbai buvo sukurti ne tik ne mieste, bet ir labai specifinėje erdvėje, kurią, sekdami puikiu E. Tiškevičiaus įvardu, galime vadinti namykšte aplinka (*domowe poźycie*). Ši rašymo dvare – Lietuvos istorijos rašymo dvare – apčiuoptis labai svarbi. Nes ilgainiui subrandinama mintis, kad kaimas ir dvaras ir yra tinkamiausia vieta istorijos rašymui. Nes kaimas ir dvaras ir yra tautos savasties buveinė. Ne mažiau svarbi ir kita aplinkybė – šie darbai parašyti ypatingoje atmosferoje – derinant horacišką ideologiją ir

dvaro būties bei buities realybę. Nes intelektines aspiracijas puoselėjusiam dvarininkui derinti kūrybą ir kasdieną buvo ne tik kad sunku, bet labai sunku. Badas, mokesčiai ir rekrutai. Artimųjų ir kaimynų mirtys, pinigų stygius, gaisrai, nuolatinės grumtynės su gamta. „Kūrėjas ir bajoras žemvaldys“ – dažnai tai buvo ir psichologinė dvarininko literato problema. Taigi tai visai kitokia erdvė, nei kad, pavyzdžiui, toji, kur savo Lietuvos istoriją rašė S. Daukantas ar dauguma kitų vadinamųjų istorijos profesionalų. Prieš keletą metų mėginau tai parodyti įvesdama į Lietuvos istoriografiją „intelektinės salos“ ir „provincijos intelektualo įvardus“ ir mėgindama rekonstruoti anuometinį kūrybos, taip pat Lietuvos istorijos rašymo dvare, procesą. Pirmiausia rinkausi Šiaurius ir Jašiūnus – du Lietuvos istorikui sakralius dvarus, istorikų rezidencijas, dvarus archyvus, kuriuose buvo subrandinta bene esminė mintis, – kad pasikeitus politiniam būviui daug svarbiau įistorinti ne savo giminę, ne savo lizdą, bet *savo kraštą*. Ir jau tik kiek ilgiau sustojus prie trečiojo – Paluknio dvaro, taip pat dvaro archyvo, nes be kitų intelektualinių darbų, ten buvo rašoma ir istorija, tik šį kartą rašė ją ne vyras, o moteris, išsirutuliojo visa tai tarsi įprasminantis *universitetinio dvaro* įvardas. Dvaro, tęsiančio šios aukštosios mokyklos gyvenimo tradiciją; dvaro, kuriame buvo atliekami moksliniai tyrimai, rašomi moksliniai tekstai; dvaro, kuriame vyko ne tik diskusijos, bet ir tikros intelektinės dvikovos, buvo rašomos mokslinės recenzijos, kaupiami archyvai, turtinamos bibliotekos ir lietuviškų senienų muziejai. Ir tai liudijo istorijos mokslo tęstinumą. Ši erdvė, anksčiau įrėmin-ta daugiausia Imperatoriškojo Vilniaus universiteto uždarymo faktu ir Vilniaus senienų muziejaus sukūrimo faktu, pasirodė esanti labai gyva, pulsuojanti ir tiršta – ir istorinės minties, ir istorinio teksto².

Trečioji ryški mūsų istoriografijos paveldo grupė paprastai įvardijama kaip institucinė. Vos dešimties metų Vilniaus senienų muziejaus ir jam pavaldžios Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos veiklos laikotarpis, vėl į Vilnių iš savo intelektinės vienvės sukvietęs tuos, kuriems rūpėjo Lietuvos istorija. Vienas gražiausių mūsų istorijos mokslo dešimtmečių. Kai dar entuziastingiau atsigręžta ne tik į archeologiją ir muziejininkystę, ne tik į istorijos šaltinių kaupimą ir leidimą, ne tik į seniausių ir svarbiausių Lietuvos giminių istorijos tyrimus, bet ir į Lietuvos mokslui dar naujas sritis – kad ir istoriografinius upių tyrimus ar Lietuvos vienuolių istoriją. Praeitį reikia rekonstruoti, fiksuoti ir saugoti visomis įmanomomis priemonėmis – tokia svarbiausia E. Tiškevičiaus komandos aksioma. Kaip tik tada – kaip tik toje aplinkoje – parašomas ir pirmasis vadovas po Vilnių. Tačiau fiksuojami ne tik šio krašto paminklai – dagerotipuojama ir pati Lietuvos

² Žr. R. Griškaitė, Lietuvos provincijos intelektualų grupės formavimasis ir raida (XIX a. pradžia – XIX a. 7 dešimtmetis): bendrieji tyrimo aspektai, *Lietuvos istorijos metraštis. 2013 metai 1*, 2014, p. 25–56; R. Griškaitė, Dvaras kaip „archyvas“: bajorija ir Lietuvos istorijos tyrimai (XIX a. 4–7 d.), *Metai*, 2016, nr. 10, p. 133–142; R. Griškaitė, *Nuo botanikos iki istorijos: Paluknio dvaro literatė Aleksandra Volfgangaitė (Aleksandra Tekla Sofia Wolfgang, 1805–1861)*, Vilnius, 2016 ir kt.

visuomenė – ypač nuo istorijos scenos jau nueinanti jos dalis. Į pagalbą pasitelkiama ir beletristika, ypač apybraižos žanras, kuris ne tik deklaruoja pagarbą autentiškam vaizdui bei detalei, bet ir leidžia įamžinti tuos žmonių gyvenimo aspektus, kurie kitomis priemonėmis neužfiksuojami – kalbėseną, mąstyseną, elgseną, jausenas. Ir visa tai daroma ne dėl įdomumo, bet „dėl istorijos“. Dėmesys nukreipiamas ir į istorijos vizualizaciją – pirmiausia pristatant Lietuvai ir pasauliui lietuviškas senienas, t. y. daiktus, su kuriais visuomenė galėjo tapatintis, kurie buvo „savos“ kultūrinės atminties ar kasdienės aplinkos dalis – čia minėtina kad ir speciali Jono Kazimiero Vilčinskio „Vilniaus albumo“ serija „Vilniaus archeologijos muziejus“.

Vilniaus senienų muziejaus ir Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos projektas Lietuvos istoriografijos minčiai įdomus ir kitu aspektu. Dar niekada Lietuvos istorijos mokslas nebuvo pasiekęs tokios matomos visuomeninės pozicijos. Istorikų bendruomenė tampa intelektualiu Lietuvos lyderiu, nes pateikia ne tik Lietuvos istorijos pasakojimą, kuriame to meto visuomenė atpažįsta savo atmintį, bet ir pasiūlo veiklos programą ateičiai. Kitaip tariant, istorija – ne tik dėl istorijos. Praeities rekonstrukcija įgauna kryptingą ideologinį atspalvį. Šios ideologijos kūrėjai – E. Tiškevičius ir Adomas Honorijus Kirkoras, šie lojalistai, o kartu ir idealistai, turėjo ir visus politikams būdingus bruožus. Kaip tik šioje terpėje tarpsta separatistinės ir antiunijinės nuostatos, todėl taip sureikšminamas – pradedant tyrimais, baigiant vizualizacija ir įpaminklinimu – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto vaidmuo.

Iš dvaro tautos savasties centras bent dešimtmečiui vėl perkeliamas į Vilnių. Naujai suklesti šio miesto, ypač Katedros ir universiteto, istorijos tyrimai. Kuriamas Lietuvai svarbių istorinių asmenybių panteonas, taigi prasideda ir kultūrinio paveldo su Lenkija dalybos. Čia pagrindinis ideologinis ramstis – T. Narbutas. Tiek S. Daukantai, tiek E. Tiškevičiui, tiek A. H. Kirkorui, ypač pastarajam, imponavo šio istoriko separatizmas, taigi ir netiesiogiai pasiūlyta nauja Lietuvos vizija. Kaip tik todėl T. Narbuto vardas Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos narių sąrašė įrašytas pirmuoju numeriu. Tad norėdami bent kiek giliau suvokti pouniversitetinę Lietuvos istorinę ir net politinę mintį, visada turėtume gilintis į T. Narbuto „Lietuvių tautos istoriją“ – su šio kontroversiško istoriko padarytomis ir nepadarytomis klaidomis. „Pradėk nuo Bacho“ (orig.: *Zacznij od Bacha*) – dainavo Zbigniewas Wodeckis mūsų kartai kultinėje dainoje.

Tačiau dar ir dar kartą Lietuvos istorijos mokslui reikėjo pereiti į kokybiškai kitą laikotarpį, – nes Vezuvijus ir vėl išsiveržė ir nušlavė nuo žemės beveik viską. Šis laikotarpis buvo net penkis kartus ilgesnis už ankstesnį, bet dvasios prasme taip ir nesugebėjo jo nukonkuruoti; laikotarpį su visai kitokiais veikėjais – tiek kilme, tiek religija, tiek gyvenimu. Dirbusiais labai daug ir labai produktyviai. Kai kuriais jų darbo vaisiais, kad ir daugiatomiu Vilniaus archeografijos komisijos išleistu „Aktų“ leidiniu ar Vilniaus viešosios bibliotekos darbuotojų parengtais knygų ir rankraščių katalogais naudojames iki šiol.

Tačiau jie kitaip suvokė ir šį kraštą, ir jo istoriją, ir savo misiją, projektavo visai kitokia šio krašto ateiti. Pažinti vadinamąją rusiškąją, 1864–1915 m. įrėmintą XIX a. Lietuvos istoriografiją – labai svarbu, nes tai ir galimybė suvokti *tuos kitus* mūsų istorijos dalyvius ir *tuos kitus* mūsų dvasinio gyvenimo matmens kūrėjus; asmenis, su kurių darbais kiek giliau susipažinau analizuodama žandaro mitologo (sic!) Vasilijaus von Rothkircho ir muitininko archeologo (sic!) Carlo von Schmitho kūrybos kontekstą. Jie labai aiškiai suponavo mintį, kad iš esmės visa jų kūryba buvo paremta ankstesnių mūsų istorikų kartų įdirbiu, tik įstatyta į visai kitokius ideologinius rėmus³. Tačiau net ir jiems buvo alternatyva, nes kaip tik tada tiek A. H. Kirkoras, tiek broliai E. ir K. Tiškevičiai išspausdino brandžiausias savo mokslines studijas, t. y. akivaizdžius įrodymus, kad nors ir nebe tokia gausi senoji istorikų grupė tebeegzistuoja, E. Tiškevičiaus žodžiais – „tebetarnauja Šventajai Lietuvai“⁴.

Žinoma, Lietuvos istorinė mintis visada buvo gyva ir emigracijoje – Paryžiuje, Krokuvėje, Drezdene, Londone. Čia pirmiausia turime minėti Henriko Krasinskio, Julijono Kliackos ir Mikalojaus Akelaičio darbus. Ypač pastarojo, nes kaip tik Paryžiuje M. Akelaitis sukūrė savo didžiausią istorinės tematikos darbą, šiandien mums žinomą „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aprašymo“ vardu.

Taigi atidžiau pažvelgę į XIX a. Lietuvos istoriografijos *orbis terrarum*, matysime akivaizdžias jungtis ir tik tariamą fragmentavimą. Net ir pačiu sudėtingiausiu jos laikotarpiu buvo alternatyvų, taigi ir tęstinumas. Tačiau akivaizdu ir kita – kad ir koks spalvingas XIX a. Lietuvos istoriografijos vaizdas, bene esminis jo bruožas – nuolatinės įtampos. Pirmiausia politinės – ne tik savos istorijos rašymas imperiniame kontekste, bet ir savos istorijos gryninimas senajame, unijiniame, kontekste. Pirmą kartą tai labai ryškiai pasimatė penktajame dešimtmetyje, kai buvo subrandintas sumanymas skelbti Lietuvos istorijos šaltinių skyrium nuo Lenkijos šaltinių, taigi atidalyti „mūsų“ ir Karūnos istoriją. Lietuvos istorikų bendruomenė tada stojo į dvi priešingas stovyklas. Pralaimėti sukilimai lėmė ir dar vieną įtampą – tarp vadinamųjų šiaurės vakariečių ir emigracijos, kuri ypač užaštrėjo Vilniaus senienų muziejaus laikotarpiu. Tačiau greta buvo ir visai normalių, visiškai objektyvių dirgiklių. Nauji vėjai Europos istoriografijoje, romantizmo ir pozityvizmo kova – visa tai taip pat skaidė Lietuvos istorikus. Kaip tik tokio pasidalijimo aidas buvo itin aštrių recenzijų bumas. Kaip visada tai peraugo ir į kartų konfliktą, kurio didžiausia išraiška – intelektualinės Julijono Bartoševičiaus ir M. Balinskio, J. I. Kraševskio ir

³ Žr. R. Griškaitė, Baronas Vasilijus von Rotkirchas – *Lietuvių mitologijos* autorius, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės: Mykolo Römerio 120-osioms metinėms*, sud. E. Motieka, Vilnius, 1996, p. 194–223; R. Griškaitė, *Necrolithuanica*, arba Dėl Carlo von Schmitho vietos Lietuvos archeologijos istorijoje, C. von Schmith, *Necrolithuanica*, Vilnius, 2006, p. 25–94.

⁴ R. Griškaitė, *Necrolithuanica*, arba Dėl Carlo von Schmitho vietos Lietuvos archeologijos istorijoje, p. 93.

Adomo Honorijaus Kirkoro (Adam Honory Kirkor, 1818–1886) sudaryta žymiausių Lietuvos intelektualų portretų galerija, paskelbta: [А. К. Киркор, П. [А.] Кулиш, П. П. Семенов], *Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении*, под общей редакцией П. П. Семенова, т. 3, ч. 1: *Литовское Полесье*, Санкт-Петербург, Москва, 1882, с. 116–117.

T. Narbuto, M. Balinskio ir T. Narbuto dvikovos. Ši aštri kova dažnai tapdavo ir moksliniu, net teoriniu ginču, ji gaivino istorinę mintį, judino protus, rodė, kad Lietuvos istorijos mokslas yra gyvas.

Kaip minėta, tik E. Tiškevičiui pavyko sutelkti istorikų pajėgas naujam darbui. Jo programoje vietos užteko visiems. Gal todėl 1882 m. A. H. Kirkoro sudarytoje žymiausių Lietuvos intelektualų galerijoje E. Tiškevičiaus portretą matome greta kitų trijų Lietuvos istorikų – Motiejaus Strijkovskio, T. Narbuto ir M. Malinovskio (žr. pav.). A. H. Kirkoro sudėlioti prioritetai verti atskiros studijos, bet turint omenyje šių dienų kontekstus, įdomu ne tik tai, kad šie keturi Lietuvos istorikai kaip keturi kampai tvirtai laiko visą tuometės Lietuvos visuomenės intelektualinį pamatą, bet ir tai, kad vadinamiesiems tiksliukams šioje galerijoje atstovauja tik Martynas Počiobutas ir Jonas Sniadeckis, t. y. vos du iš dvylikos. Maža to, dar du šios vinjetės „dalyviūs“ – Adomą Mickevičių ir Vladislavą Sirokomlę – galėtume drąsiai įvardyti kaip istorijai aistringai prijauniančius.

Tokį tad matyčiau XIX a. Lietuvos istoriografijos vaizdą. Tačiau

kaip tą vaizdą šiandien piešia mūsų istorijos mokslo tyrėjai?

2017 m. Vilniaus knygų mugėje pristatydama Brigitos Speičytės parengtą preromantizmo laikotarpio „Lietuvių literatūros antologiją“⁵ sakiau, kad man ši knyga primena šurmuliuojantį teatro parterį, kuriame laukdami reginio pagaliau patogiai savo vietose kartu susėda daugybė žiūrovų – kad ir kokia kalba būtų kalbėję, kad ir kokiai lyčiai būtų atstovavę. Tada sakiau, kad dar yra laisvų vietų, tačiau dauguma jau užimtos. Jeigu į tokį teatro parterį šiandien susodintume XIX a. Lietuvos istorikų bendruomenę, pamatytume, kad nors istorijos teatre pagrindinės vietos užimtos, laisvų vietų dar yra. Žinoma, patogiausioje kėdėje įsitaisęs S. Daukantas – turime ne tik Augustino Janulaičio, Vytauto Merkio ir Sauliaus Žuko studijas, bet ir šiam istorikui skirtus „Lietuvių Atgimimo studijų“ ir „Žemaičių praeitis“ tomus⁶. Gana draugiškai su S. Daukantu šnekučiuojasi ir M. Balinskis, kuriam skirtos dvi knygos⁷. Savo ruožtu J. Lelevelis sulaukė ne tik proginio straipsnių rinkinio ir Zenono Namavičiaus knygelės, bet ir solidžios Aušros Navickienės

⁵ *Lietuvių literatūros antologija (1795–1831): Šviečiamasis klasicizmas. Preromantizmas*, t. 1–2, sud. B. Speičytė, Vilnius, 2016.

⁶ A. Janulaitis, *Simanas Daukantas: jo gyvenimas, darbai ir vargai (1793–1864)*, Vilnius, 1913; V. Merkys, *Simonas Daukantas*, Vilnius, 1972 (antra laida: Vilnius, 1991); S. Žukas, *Simonas Daukantas*, Vilnius, 1988; *Lietuvių Atgimimo studijos*, t. 5: *Simonas Daukantas*, sud. G. Subačius, E. Aleksandravičius, E. Motieka, R. Miknys, Vilnius, 1993; *Žemaičių praeitis*, t. 3, red. A. Butrimas, V. Vaivada, Vilnius, 1994.

⁷ R. Naruniec, *Michał Baliński jako mecenasz polsko-litewskich więzi kulturowych*, Warszawa, 1995; R. Griškaitė, *Mykolas Balinskis: kova dėl istorijos?*, Vilnius, 2005.

studijos⁸. Dar 1932 m. Augustinas Janulaitis paskelbė studiją apie Ignacijų Danilavičių, o 1969-aisiais pasaulį išvydo jo darbas apie M. Akelaitį⁹. 1939 m. knygelę apie T. Narbutą išleido Rapolas Mackonis¹⁰. 1994 m. Vytautas Vanagas paskelbė studiją apie Dionizą Pošką¹¹. Kaip minėta, pastaruoju metu atkreiptas dėmesys ir į C. von Schmitho, ir į V. von Rothkircho biografijas¹². Analizuota ir brolių E. ir K. Tiškevičių kūrybinė veikla¹³. Smulkesniuose tyrimuose aptarti ne tik T. Narbuto, M. Akelaičio, A. H. Kirkoro, bet ir Juozapo Jaroševičiaus, Pavelo Kukolniko, D. C. Chodzkos, Eduardo Kotlubajaus, Mauricijaus Krupavičiaus darbai. Tačiau tai vis istoriografijos istorija „per asmenybę“.

Darbų, kuriuose mėginta pateikti visuminį XIX a. Lietuvos istoriografijos vaizdą, – vos keletas. Pirmiausia čia minėtinos ne tik klasika tapusios Jono Puzino ir Vinco Maciūno disertacijos, bet ir 2000 m. Niujorke pasirodžiusi Virgilio Krapausko monografija¹⁴. Svarbiausių mūsų istorikų biogramos pristatytos Prano Kulikausko ir Gintauto Zabielos „Lietuvos archeologijos istorijoje“, Vidos Savoniakaitės sudarytoje „Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedijoje“, Eugenijaus Manelio ir Antano Račio „Lietuvos istorijos enciklopediniame žinyne“¹⁵. Negalima neminėti ir 2011 m. pasirodžiusios Valdo Selenio metodinės knygos „Lietuvos istorijos mokslo raida“¹⁶. Vieną kitą mūsų XIX a. istorinės minties apibendrinimą galima rasti tiek Meilės Lukšienės knygose, tiek Vilniaus senienų muziejui bei Vilniaus laikinajai archeologijos komisijai skirtose Egidijaus

⁸ *Joachimas Lelevelis: respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos įžymaus mokslininko ir demokrato, Vilniaus universiteto profesorius Joachimo Lelevelio 200-sioms gimimo metinėms, medžiaga*, red. S. Lazutka, Vilnius, 1987; З. В. Намавичюс, *Лелевель*, Москва, 1991; A. Navickienė, Joachimas Lelevelis ir jo *Dvejetas bibliografinių knygų*, J. Lelevelis, *Dvejetas bibliografinių knygų*, red. D. Kaunas, A. Braziūnienė, A. Navickienė, t. 3, Vilnius, 2016, p. 15–112.

⁹ A. Janulaitis, *Ignas Danilavičius Lietuvos bei jos teisės istorikas*, Kaunas, 1932; A. Janulaitis, *Mikalojus Akelaitis*, Vilnius, 1969.

¹⁰ R. Mackonis, *Teodoras Narbutas*, Vilnius, 1939.

¹¹ V. Vanagas, *Dionizas Poška*, Vilnius, 1994.

¹² Žr. 3 išnašą.

¹³ R. Griškaitė, *Konstantinas Tiškevičius ir Neris, arba Kelionė ir Knyga*, Vilnius, 2009; *Eustachijus Tiškevičius: darbai ir kontekstai. Mokslo straipsnių rinkinys*. Sud. Ž. Būčys, R. Griškaitė, Vilnius, 2014.

¹⁴ J. Puzinas, *Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde einer Hohen Philosophischen Fakultät an der Ruprecht-Karls-Universität zu Heidelberg, Kaunas, [1934]; V. Maciūnas, *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautyra*, daktaro disertacija, Kaunas, 1939 (atspaudas iš „Darbai ir dienos“, t. 8); V. Krupauskas, *Nationalism and Historiography: The Case of Nineteenth-Century Lithuanian Historicism*, New York, 2000.

¹⁵ P. Kulikauskas, G. Zabiela, *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*, Vilnius, 1999; *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Sud. V. Savoniakaitė, Vilnius, 2011; *Lietuvos istorija: enciklopedinis žinynas*, t. 1–2. Sud. E. Manelis, A. Račis, Vilnius, 2011.

¹⁶ V. Selenis, *Lietuvos istorijos mokslo raida, metodinė priemonė*, Vilnius, 2011.

Aleksandravičiaus ir Henrykos Ilgiewicz monografijose¹⁷. Kaip ir Vytauto Girdzijausko sudarytoje „Lietuvių literatūros istorijoje“¹⁸ ar minėtoje B. Speičytės parengtoje „Lietuvių literatūros antologijoje“¹⁹.

Tačiau rimčiausius ketinimus pateikti visuminį XIX šimtmečio Lietuvos istoriografijos vaizdą dar XX a. šeštojo dešimtmečio viduryje parodė Ignas Jonynas. Jeigu rašiny, šiandien žinomas „Lietuvos istoriografijos“ vardu, pasaulį būtų išvydęs tada, kai buvo parašytas (išspausdintas tik 1984 m. V. Merkio dėka), jo įtaka būtų buvusi ženklī²⁰. Kaip tik šis I. Jonyno tekstas imponavo Algirdui Šidlauskui, kurio 1986 ir 1989 m. paskelbtos studijos, nors taip pat anaipol neaprėpiančios viso XIX a. Lietuvos istorijos mokslo pasaulio, maža to, tvarkingai sukaltos pagal marksistinį kanoną, iki šiol yra solidžiausios šio objekto sintezės Lietuvoje²¹. Žinoma, negalima neatkreipti dėmesio į šių knygų įvedamųjų straipsnių atmosferą: pirmasis, 1986 metų, parengtas su visais būtiniais anuometiniais ideologiniais postulatais (gal kiek neįprasta tik tai, kad greta tradicinių Vladimiro Lenino, Karlo Marxo ir Friedricho Engelso ištarmių čia randame ir Inesos Armand mintis²²), o antrasis, 1989 metų, – jau kitoks, rašytas „naujai besiformuojančios atmosferos“ sąlygomis²³. Šiaip ar taip, A. Šidlauskas mums pateikė ne tik Tomo Husaževskio, bet ir Ignacijaus Onacevičiaus, J. Lelevelio, J. Jaroševičiaus, I. Danilavičiaus ir P. Kukulniko darbų panoramą. Maža to, šio istoriko knygose greta vadinamųjų akademikų rasime ir kitų ryškių to meto Lietuvos praeities tyrėjų – J. I. Kraševskio, A. H. Kirkoro, E. Tiškevičiaus, M. Balinskio T. Narbuto, ypač pastarojo, – vardus²⁴. Todėl kad ir kaip būtų paradoksalu, prie šių dar XX a. devintajame dešimtmetyje parašytų A. Šidlausko knygų, o ne prie daug naujesnės, tačiau iš esmės kompiliacinės V. Krapausko monografijos, kurios autorius nuėjo tradiciniu lingvistiniu atrankos keliu, šiandien ir tenka laužyti savo plunksną.

¹⁷ M. Lukšienė, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje (XVIII a. antroji pusė – XIX a. pirmoji pusė)*, Vilnius, 1985; E. Aleksandravičius, *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais: organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*, Vilnius, 1989; H. Ilgiewicz, *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*, Toruń, 2005.

¹⁸ *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, sud. J. Girdzijauskas, Vilnius, 2001.

¹⁹ Žr. 5 išnašą.

²⁰ I. Jonynas, Lietuvos istoriografija, I. Jonynas, *Istorijos baruose*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė V. Merkys, Vilnius, 1984, p. 99–189.

²¹ A. Šidlauskas, *Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius, 1986; A. Šidlauskas, *Istorija Vilniaus universitete XVI a. pabaigoje – XIX a. pradžioje*, Vilnius, 1989.

²² A. Šidlauskas, *Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje*, p. 4.

²³ A. Šidlauskas, *Istorija Vilniaus universitete XVI a. pabaigoje – XIX a. pradžioje*, p. 3.

²⁴ Pamenu susitikimą su A. Šidlausku 1998 m. Antakalnyje – profesorius nuoširdžiai džiaugėsi mano nedideliu rašiniu apie T. Narbutą kultūrinėje spaudoje. Žr. R. Griškaitė, Dar kartą apie Teodorą Narbutą ir jo Lietuvių tautos istoriją, *Dienovidis*, 1998, nr. 17, p. 6; nr. 18, p. 12. Tada kalbėdamasi su profesoriumi supratau, kad jis, kaip kadaise ir A. H. Kirkoras, svajojo parašyti „Lietuvių tautos autoriaus“ biografiją.

Žinoma, šis gana padrikai pateiktas XIX a. istoriografijos ir jos istorijos vaizdas – jokia istoriografinė naujiena – gal tik su viena kita kolegų darbuose nenurodyta pavarde ar vienu kitu kiek kitaip sudėliotu akcentu. Negaliu ir vienareikšmiškai atsakyti į klausimą

kaip tas vaizdas turėtų arba bent jau galėtų būti piešiamas?

Žinau tik, kad kiekvieno istoriko prieiga prie tokio švento jo luomui objekto turi būti ne tik labai individuali, bet ir itin subtili. Nes svarbu ne tik tai, kuriam mūsų XIX a. tarpsniui ar kuriai istorijos mokyklai vienas ar kitas mūsų kolega tada priklausė, pagaliau ne tik kalba, kuria ta istorija buvo rašoma – mažiausiai, tiesą sakant, kaip tik ji, bet ir kitos reikšmingos detalės. Pirmiausia maksimalus istoriko darbo aplinkos – jo darbo virtuvės – priartinimas. Tad privalu ne tik ieškoti ir skaityti darbinius istoriko užrašus, sekti jo minties vingius ir šuolius, bet ir matyti pačią vietą, kurioje ta istorija buvo rašoma. Kitaip tariant, svarbios ne tik knygos, kurias laikė savo rankose, bet ir knygų spinta, į kurią jos buvo sudėtos. Nes istorijos istorijai reikšmingos visos detalės. Kad ir tai, jog T. Husaževskis ir gimė, ir mirė gruodžio 1-ąją. Kad J. Lelevelis visada rengėsi tik juodai, o jo garsioji knyga „Historyka“ – tokia mažutė, kad telpa delne. Kad T. Narbutas savo istoriją rašė visiškoje tyloje, o visiškoje tamsoje tada jau gyvenęs K. Tiškevičius savo paskutinę knygą – knygą apie Nerį – diktavo savo žmonai Paulinai. Kad solidusis S. Daukantas Sankt Peterburge vaidindavo namų spektakliuose, o grafas E. Tiškevičius buvo visiškas abnegatas. Kad dauguma žymiausių mūsų XIX a. istorikų dažniausiai gyveno ne tik intelektualinėje, bet ir fizinėje vienatvėje. Pagaliau svarbus ne tik rašytinis, bet ir vizualinis istoriko portretas. Ir, žinoma, pačių istorikų ištarmės – ne tik vadinamųjų baltųjų, bet ir juodųjų mūsų metraštininkų, – apie tai, kaip ir kodėl jie rašė *savo istoriją; savo Lietuvos istoriją*. Toks būtų mano įsivaizdavimas, o kartu ir pritarimas ketvirtajame Lietuvos istorikų suvažiavime akcentuotai minčiai, kad ir istoriografijos istorija gali būti įdomi ir viliojanti. Netgi drįsčiau sakyti dar stipriau – privalo būti ir įdomi, ir viliojanti.

